

Overweging 1

Vrijheid. Wat is vrijheid? Historica Annelien de Dijn schreef hierover een omvangrijk boek onder de titel *Vrijheid. Een woelige geschiedenis*. Onder vrijheid verstaat zij allereerst politieke vrijheid en dat is volgens haar een uitvinding van het oude Griekenland. Nu moeten we weten dat het oude Griekenland geen eenheidsstaat was, maar een bonte verzameling van onafhankelijke stadstaten. Het Griekse woord voor stadstaat is *polis*, waar ons woord 'politiek' op teruggaat.

Athene was zo'n stadstaat. Tegen het einde van de oorlogen met het machtige Perzische Rijk, in de vijfde eeuw vóór onze jaartelling, kwam in Athene een democratie tot stand, een vorm van zelfbestuur en inrichting van de rechtspraak waaraan zoveel mogelijk Atheners deel konden nemen. Zoveel mogelijk wil zeggen: volwassen mannelijke burgers - vrouwen niet, slaven evenmin en ook inwonende vreemdelingen bleven verstoken van politieke rechten. Dit model van zelfbestuur moest borg staan voor zo groot mogelijke individuele vrijheid. Niemand onderhorig aan de grillen van een koning of een kleine elite. In de praktijk pakte dat nogal eens anders uit en werd nu eens de ene dan weer de andere groep stevig aan banden gelegd. Onaangevochten bleef dit politieke model daarom niet. Zo leverde niemand minder dan Plato, de filosoof, forse kritiek op het reilen en zeilen van de Atheense democratie. Hij schreef daar een boek over, *De staat*, in het Grieks *Politeia*. Hij vreesde dat ongebreidelde vrijheid zou leiden tot bandeloosheid. De mensen doen wat ze willen, hebben geen oog voor het algemeen belang, enkel nog voor het eigenbelang en dat staat cohesie in de weg, de samenleving valt op den duur uiteen. Plato's voornaamste klacht: de mensen gebruiken hun verstand niet, ze hebben ook niet geleerd hoe hun verstand te gebruiken en kunnen daarom niet omgaan met hun vrijheid.

In een bekende passage, opgetekend in *De staat*, vergelijkt Plato democratische politici met zeelieden die het gezag van hun kapitein niet aanvaardden, hoewel die meer verstand heeft van navigeren en beschikt over andere vaardigheden dan zij. Ik citeer:

Wat stuurmanskunst eigenlijk inhoudt, daarvan hebben ze niet het flauwste benul, dat het nodig is de verschillende seizoenen van het jaar te bestuderen, de hemel, de sterren, de winden en alles wat verder bij dat vak hoort, om werkelijk in staat te zijn een schip te leiden, en dat er dus maar één reden kan zijn iemand het roer in handen te geven, namelijk competentie op het gebied van navigatie, en dat populariteit daarmee niets uitstaande heeft. Als dat dus de toestand is op een schip, geloof je dan niet dat mensen met werkelijke stuurmans-capaciteiten door de opvarenden zullen worden beschouwd als volslagen onbenullen, als onbruikbare mensen die maar wat naar de sterren staan te turen?

Plato meende dat enkel filosofen weten hoe ze hun verstand moeten gebruiken en daarom aan het hoofd van de samenleving zouden moeten staan. Het zou hun taak moeten zijn om de mensen, die volslagen onbenullen, dwingend hun oordeel op te leggen en hen te leren hun vrijheid verstandig te gebruiken. Anders wordt het niets, gaat de samenleving van binnenuit verrotten en wordt een prooi van externe krachten, vreemde volkeren, die hun oog op Athene hebben laten vallen. Van democratische vrijheid blijft in dit model helemaal niets over.

Overweging 2

Wat Plato wilde, filosofen aan het bewind, daar kwam het niet van. In later jaren kwam hij tot de conclusie dat zijn ideale staatsmodel gewoon niet haalbaar was.

Alles werd anders toen Alexander van Macedonië in tien jaar tijd eerst de Griekse stadstaten aan zich onderwierp en vervolgens het gigantische Perzische Rijk onder de voet liep. Dan is er van democratie geen sprake meer - zij die de vorige dag nog burgers waren geweest, waren nu onderdanen. Wat is vrijheid dan nog? Daar gingen filosofen over nadenken. Kun je vrij zijn onder het dictaat van een almachtig staatsbestel? Kun je slaaf zijn van de grote koning en toch vrij? Dat kan, meenden de denkers van de stoa, een wijsgerige stroming die rond 300 vóór de gangbare jaartelling opkwam en eeuwenlang haar invloed deed gelden. Je moet iets van jezelf maken, je leven ergens aan wijden, jezelf steeds weer opnieuw uitvinden en gestalte geven. Liefst in groepen van gelijkgestemden. In je denken ben je vrij. Geen machthebber, geen instantie kan jou die vrijheid ontnemen. Doe je het goede, dan ben je vrij. Berokken je kwaad, je bent onvrij.

In Egyptisch Alexandrië leefde Philo, een tijdgenoot van Jezus. Hij was een Jood, een gehelleniseerde Jood, iemand die het Griekse denken stevig omarmde. In zijn omvangrijke oeuvre probeerde hij bruggen te slaan tussen de Thora, het Joodse erfgoed, en Griekse wijsbegeerte, vooral Plato en de stoa, en zo twee bronnen van waarheid tot een synthese te brengen.

Hij schreef een traktaat onder de titel *Elke goede mens is vrij* - een uitspraak karakteristiek voor de stoa. Ik citeer:

Geen slaaf is echt gelukkig. Want is er een groter ongeluk dan nergens macht over te hebben, ook niet over jezelf?

De goede mens handelt altijd verstandig en daarom is alleen hij vrij. Iemand die je niet kunt dwingen iets te doen of die je niet kunt tegenhouden iets te doen, kan geen slaaf zijn. Maar de goede mens kun je niet dwingen of tegenhouden: de goede mens kan dus geen slaaf zijn.

In deze context haalt Philo een Indiase denker aan, een zekere Calanus, die een ontmoeting heeft met Alexander van Macedonië. Alexander nodigt hem uit met hem mee te gaan. Het antwoord van Calanus:

Lichamen kunt u van de ene naar de andere plek verhuizen, maar zielen zult u niet kunnen dwingen te doen wat ze niet willen doen, net zomin als u bakstenen of stokken kunt laten praten. (...) Er is geen koning, geen heerser die ons zal dwingen tot dingen die we niet uit vrije wil wensen te doen.

Een andere Joodse denker. Sja'oeel van Tarsos. We kennen hem beter onder de naam Paulus. Een volgeling van Jezus. In zijn eerste brief aan de ekklesia van Korinte schrijft hij (1 Korintiërs 7:21-24):

- 21 Ben je als slaaf geroepen,
maak je daar niet druk over,
maar kun je ook weer vrij worden,
maak daar dan volop gebruik van.

- 22 Want een slaaf die in de heer geroepen is,
is een vrijgelatene van de heer.
Zo ook is degene die als vrije geroepen werd,
een slaaf van Messias.
- 23 Jullie zijn gekocht en betaald:
weest geen slaven van mensen.
- 24 Broeders en zusters,
laat ieder blijven voor God
wat hij was
toen hij werd geroepen.

Voor Paulus was het Romeins Imperium één groot kosmisch slavenhuis. Geglobaliseerde slavernij. En het moet wel zo geweest zijn dat de ekklesia in Korinte bestond uit slaven en vrijen. Die situatie moet worden beëindigd, aldus Paulus. In de ekklesia, dat nieuwe verbond tussen mensen, zijn allen, slaven en vrijen, in de Messias én vrijgelatenen én slaven. Slaaf zijn van de Messias behelst vrijheid - je bent geen slaaf meer van mensen. Onderlinge solidariteit, op basis van volstreekte gelijkwaardigheid, moet het zuurdesem zijn van de ekklesia, die oefenplaats van 'nieuwe schepping', 'nieuwe mensheid'.

Overweging 3

Kunnen wij leren van de geschiedenis? Velen zullen deze vraag niet met een volmondig 'ja' beantwoorden. Toch is het zo dat sinds onheuglijke tijden kroniekschrijvers zich alle moeite hebben gegeven de geschiedenis van gisteren en vandaag op te tekenen en door te geven aan komende generaties. Om te gedenken, bijbels sleutelwoord. In het Hebreeuws *zechor*: gedenk, vergeet niet, leer. Doe het alsjeblieft beter dan wij het hebben gedaan.

Gedenken. Dat doen wij jaarlijks op 4 mei. Dodenherdenking. Zwijgsprekende stilte van twee minuten. Dat is een ritueel. Zou dat jaarlijkse ritueel ons er niet toe moeten bewegen veel frequenter nog te gedenken? Bij wijze van levenshouding.

Een van de overlevenden van toen, van de Shoah, de moord op zes miljoen Joden, was Primo Levi (1919-1987). Hij leeft niet meer, vermoedelijk heeft hij zelfmoord gepleegd, omdat hij leed aan de ziekte van de overlevenden, zoals hij het zelf noemde. Waarom ben ik gespaard en zoveel anderen niet? Hij was een Italiaan, een Jood. Hij werd weggevoerd en te werk gesteld in Buna-Monowitz, een van de satellietkampen van Auschwitz-Birkenau. Na zijn bevrijding en terugkeer naar huis schreef hij oorkonden van gedenken, onvergetelijke boeken. *Is dit een mens?*, zo heet zijn eerste boek. En een gedicht van zijn hand heeft dezelfde titel. Ik draag het u voor.

Gij die veilig leeft
in uw beschutte huizen,
gij die 's avonds thuiskomt
bij warme spijs en dierbare gezichten:
bedenkt of dit een man is
die werkt in de modder
die geen vrede kent
die vecht om een stuk brood
die sterft om een ja of een nee.
Bedenkt of dit een vrouw is
zonder haar en zonder naam

zonder herinnering aan wat was
met lege ogen en koude schoot
als een kikvors in de winter.
Bedenkt dat dit geweest is:
ik beveel u deze woorden.
Grift ze in uw hart.
Waar ge gaat waar ge staat
bij het opstaan bij het slapen gaan:
zegt ze voort aan uw kinderen.
Of uw huis begeve u,
ziekte verlamme u,
uw nageslacht wende zich van u.
(Vertaling Frida Vogels)

Gaan door de modder. Ja naam niet meer weten. Beroofd zijn van je haar, je identiteit. De opdracht tot gedenken. 'Ik beveel u deze woorden.' Dat wij ze griffen in ons hart. Dat wij ze bewaren. En doorgeven. In de hoop op een betere wereld - in vrede, in vrijheid.